

Paulo Freire: wie kent hem nog?

Jaap van 't Hek

Paulo Freire is een tijdloze held van de auteur, die er voor deze bijdrage in columnstijl over schrijft. Freire was populair in de jaren zeventig van de vorige eeuw door het ontwikkelen van een revolutionaire methode om arme boeren in Brazilië te alfabetiseren. In *Pedagogie van de onderdrukten* beschrijft hij het verschil tussen onderwijs als depositaire methode (de hersenen van de leerling vullen met kennis om van deze daad te profiteren) versus dialogisch leren. In de dialoog is er geen hiërarchie tussen leraar en leerling. De leraar vraagt de leerling de eigen realiteit te beschrijven en helpt hem om er geschreven tekst van te maken. Door hen te leren lezen en schrijven, helpt hij hen om woorden te geven aan hun onderdrukking en aan het bewustzijn en de kracht om op te staan tegen de onderdrukker. Deze dialoog tussen gelijken wordt vaak gebruikt in organisaties, maar weinigen kennen de revolutionaire ambities van een van de grondleggers. De auteur vraagt zich af of er tegenwoordig weer behoefte is aan politisering op de werkvloer, in een wereld waar een dominante cultuur van pragmatisme geen perspectief biedt op een betere wereld.

Inleiding

Dat leren een proces van betekenisgeving is en dat je voor leren interactie, dialoog en reflectie nodig hebt, is voor ons vanzelfsprekend. Dat leren daarmee ook betekent dat je je eigen mentale modellen en overtuigingen onderzoekt, en bekijkt of ze belemmerend of helpend zijn voor je ontwikkeling, geldt eveneens. Wat we ons bijna niet meer realiseren, is dat we die manier van jezelf ontwikkelen te danken hebben aan emancipatoire stromingen in de sociale wetenschappen: stromingen die ervan uitgingen dat mensen gedomineerd worden door een (impliciet geworden) superstructuur die het eigen bewustzijn in hoge mate bepaalt. Stromingen waarvan de vertegenwoordigers vinden dat emancipatie en strijd nodig zijn om mensen bewust te maken van de situatie waarin ze gevangen zitten. Leren is in die visie een emancipatoire en bevrijdende activiteit, een middel om ingebakken onrecht in de bestaande maatschappelijke ordening aan te pakken. Leren dus als vehikel voor de ontwikkeling van zowel het individu als de maatschappij. In de jaren zeventig was Paulo Freire een van mijn helden (Van 't Hek, in druk). Ik las

hem op de sociale academie, waar wij ons bezighielden met de emancipatie van de arbeiders, vrouwen en ‘minderheden’ – dat deed je toen. Als welzijnswerker wilde je een structurele bijdrage leveren; Freire’s ideeën sloten daarop aan en ook hij was geïnspireerd door onder meer Marx, Lenin en Mao. Maar hij was niet alleen een theoreticus of idealist. Hij ontwikkelde een methode om van ideologie praktijk te maken, om emancipatoire idealen ook tot werkende praktijk te brengen. Zijn methode was niet alleen waardegedreven, maar bovenal buitengewoon praktisch en effectief.

Dialogisch leren

Paulo Freire was een christensocialist die onrecht wilde bestrijden en daarvoor een radicale pedagogie ontwikkelde, een pedagogie van de onderdrukten (Freire, 1972). Hij werd op 19 september 1921 geboren in Recife (Brazilië) en groeide op te midden van honger en armoede als gevolg van de Grote Depressie (Freire Institute, z.d.). Hij ervoer dat honger ertoe leidde dat hij moeilijk tot leren kwam: ‘I didn’t understand anything because of my hunger. I wasn’t dumb. It wasn’t lack of interest. My social condition didn’t allow me to have an education. Experience showed me once again the relationship between so-

cial class and knowledge’ (Gadotti, 1994). Hij zag een cultuur van zwijgen bij boeren die het leven namen zoals het was en geen taal voorhanden

Freire ontwikkelde een methode om van ideologie praktijk te maken

hadden om hun uitzichtloosheid te kunnen bekritisieren. Zo werd hij zich vroeg bewust van verschillen in kansen en van de politieke kant van leren en ontwikkelen, en besloot daaraan te werken.

In de jaren zestig en zeventig maakte hij de radicale en pragmatische keuze om Braziliaanse landarbeiders te gaan alfabetiseren. Niet alleen omdat leren lezen en schrijven een nuttige technische vaardigheid is voor eenieder, maar vooral omdat het een mogelijkheid is om een onderdrukte klasse een eigen stem te geven en onrecht in de wereld te bestrijden (Achterhuis, 1975). Het klassieke onderwijs, zo was zijn uitgangspunt, reproduceert de bestaande, onderdrukkende verhoudingen: de leraar bepaalt immers top-down over welke kennis de leerling moet beschikken. Freire noemde dit *depositair leren*: de leraar vult het brein van de leerling met zijn kennisproduct, waarvan het bestaande establishment vervolgens met rente profiteert. Freire ontwikkelde daartegenover het concept van *dialogisch leren*, waarbij niet de kennis van de docent centraal staat, maar de werkelijkheid van de leerling en hoe hij die werkelijkheid zelf onder eigen woorden kan leren brengen. De leraar staat niet boven, maar naast de leerling en helpt hem in dialoog zijn werkelijkheid (letterlijk) onder woorden te brengen, zodat de leerling zich bewust wordt van de situatie waarin hij zich bevindt. Dialoog dus als vehikel om

jezelf te ontwikkelen en om uitdrukking te geven aan een onderdrukkende context, als brandstof voor bevrijding.

Het idee van dialogisch leren was voor die tijd absoluut vernieuwend. Wij kennen Freire nauwelijks meer, maar zijn invloed was groot. Het schijnt dat de sandinisten in het revolutionaire Nicaragua door Freire geïnspireerde alfabetiseringsprojecten tot stand brachten, waarbij de woorden ‘la revolución’ het eerste was wat leerlingen leerden schrijven. Vanuit alfabetiseringsperspectief: je leert in een woord alle klinkers en medeklinkers, maar de keuze voor juist dát woord symboliseert de veranderende maatschappelijke verhoudingen die de sandinisten nastreefden.

Pragmatische benadering

Hoe gewoon we dialogisch leren tegenwoordig ook vinden, er is ook iets verloren gegaan. Toen de jaren zeventig overgingen in de jaren tachtig, schoof de politiek-emancipatoire blik op leren en ontwikkelen achter de ogenschijnlijk neutrale pragmatiek van het neoliberalisme. Het valse bewustzijn van de arbeider, de noodzaak tot emancipatie als vehikel voor ingrijpende maatschappelijke verandering – het verdween van het maatschappelijk toneel. Leren als verheffing van de mens en verbetering van de wereld maakte plaats voor neoliberale opvattingen over het autonome individu op een neoliberale markt (Heijne & Noten, 2020). Onze maatschappelijke aandacht ging uit naar een ‘no-nonsenseaanpak’ (Lubbers), we zwoeren onze ‘ideologische veren’ af (Kok), keerden terug naar een ‘VOC-mentaliteit’ (Balkenende) en vonden dat ‘iemand met een visie naar de oogarts’ moest (Rutte): vier premiers die vanaf 1982 leidinggaven aan kabinetten als waren zij manager van de BV Nederland. Handige probleemoplossers die geen vergezichten boden en hun beleid verkochten als ‘de kas kloppend houden’. De staat was net zoets als een groot bedrijf dat nuchtere boekhouders en degelijke filiaalchefs vroeg.

Onze opvatting over leren veranderde eveneens: het emancipatoire verdween en de focus kwam te liggen op het autonome individu, voor wie leren een middel is om eigen geluk en succes na te streven. Maatschappelijke verandering maakte plaats voor economische groei. Als de economie vooruitging, zou iedereen daar een graantje van meepikken. Persoonlijk succes en falen waren niet langer afhankelijk van maatschappelijke verhoudingen, maar van individuele motivatie en talent.

Ook ik bewoog mee in die depolitiserende, pragmatische benadering. Niet dat mijn emancipatoire maatschappelijke idealen weg waren, maar ze kwamen niet meer aan de oppervlakte. Ook ik ontwikkelde me weg van de politieke kant van het vak en werd de procesadviseur die vooral adviseerde over methoden en processen en wegbleef van de inhoud. De adviseur als een ‘man zonder eigenschappen’ (zie Musil, 1930/2017) die de klant helpt zijn problemen op te lossen. Tot ik met Leike van Oss werkte aan het boek *Onmacht in samenleving en organisatie* (Van Oss & Van 't Hek, 2020): dat onderzoekend beschrijven van het thema onmacht – hoe mooi is de parallel met het alfabetiseringsdoel van Freire – heeft me min of meer teruggeradicaliseerd. Steeds vaker denk ik dat het

depolitiseren van het politieke ertoe heeft geleid dat echt belangrijke tegenstellingen te veel onder het tapijt geveegd zijn, met als gevolg dat er ontembare ingewikkeldheden en explosieve kruitvaten zijn ontstaan. We zien groeiende verschillen tussen ‘haves’ en ‘have-nots’, populisme en daaruit groeiende dictators, complotdenken, onbeheersbare crises in het klimaat en een internet dat als een ongereguleerd Wilde Westen functioneert (Baricco, 2019).

We zien aandeelhouderskapitalisme als er winst wordt gemaakt en staatsfinanciering als het weer misgaat. Georganiseerde werknemers hebben plaatsgemaakt voor zzp'ers en andere rechteloze constructies. Inkomensverschillen tussen CEO's (zoals bazen tegenwoordig heten) en mensen die het echte werk doen groeien alsmar verder. Heldere organisatiestructuren die duidelijk maakten wie waarvoor verantwoordelijk

was, werden verdrongen door experimenten met tribes, charters en zelfsturing, waardoor veel mensen zich verantwoordelijk voelen voor zaken waarop ze maar heel beperkt invloed hebben (De

Als we ongerijmdheden en conflicten niet benoemen maar verdoezelen, blijven ze in de weg zitten

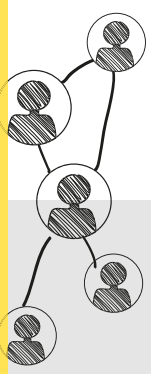
Man, Koene & Ars, 2019). We maakten van ‘eigenaarschap’ een psychologisch begrip en lieten de juridische en economische verhoudingen ongewijzigd. We hebben het individu verantwoordelijk gemaakt voor zijn eigen employability, arbeidsvoorwaarden, perspectief, succes en falen – in de imaginaire veronderstelling dat iedereen die last kan dragen. We hebben het individu eigenlijk op een enorm voetstuk gezet, te hoog om er nog vanaf te kunnen.

Tot besluit

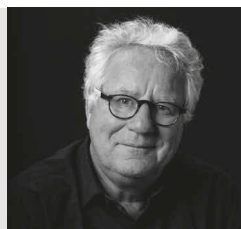
Als we de ongerijmdheden en conflicten niet benoemen en blijven verdoezelen, blijven ze in de weg zitten. Dan kunnen we er niet van leren en kunnen we geen richtingen vinden die ons karretje uit de poep kunnen trekken. Moeten we niet – net als Freire destijds – onacceptabele gevolgen weer scherp gaan benoemen, het gebrek aan visionair leiderschap bekritisieren en samen zoeken naar de taal die nodig is om ons zwijgen te beëindigen? Of willen we echt op deze voet doorgaan? ■

Literatuur

- Achterhuis, H. (1975). *Filosofen van de derde wereld: Paulo Freire*. Baarn: Ambo.
- Baricco, A. (2019). *The game*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Freire Institute (z.d.). *Paulo Freire biography*. Internet: <https://freire.org/paulo-freire/paulo-freire-biography> (7 juli 2020).
- Freire, P. (1972). *Pedagogie der onderdrukten*. Baarn: In den Toren.
- Gadotti, M. (1994). *Reading Paulo Freire*. Albany: State University of New York Press.
- Heijne, S. & Noten, H. (2020) *Fantoomgroei*. Amsterdam: Business Contact.
- Hek, J. van 't (in druk). Paulo Freire, kritische reflectie. In M. Ruijters & R.J. Simons (red.), *De canon van het leren*. Amsterdam: Boom.
- Man, A.P. de, Koene, P. & Ars, M. (2019). *How to survive the organizational revolution: a guide to agile contemporary operating models, platforms and ecosystems*. Amsterdam: BIS Publishers.
- Musil, R. (1930/2017). *De man zonder eigenschappen*. 8e dr. Amsterdam: Meulenhoff.
- Oss, L. van & Hek, J. van 't (2020). *Onmacht in samenleving en organisatie*. Deventer: Management Impact.

J. van 't Hek MCM volgde in de jaren zeventig de sociale academie en werd later organisatieadviseur. Met Leike van Oss vormt hij sinds 1998 Organisatievragen te Maarssen en Utrecht. Ze adviseren, leiden collega's op en publiceren over organiseren en veranderen.
E-mail: jaap@organisatievragen.nl.

Auteur